

O SOCIOLOGIE ISTORICĂ PENTRU PREZENT ȘI VIITOR?
ELEMENTE DE GÂNDIRE POSTCOLONIALĂ ÎN SOCIOLOGIA
ISTORICĂ A LUI HENRI H. STAHL

LUCIAN DUMITRESCU*

ABSTRACT

**A HISTORICAL SOCIOLOGY FOR THE PRESENT AND THE FUTURE?
ELEMENTS OF POSTCOLONIAL THINKING IN HENRI H. STAHL'S
HISTORICAL SOCIOLOGY**

Drawing on historical sociology, the article sets out to sketch a research project for a so-called “sociology for the present and the future”. This “sociology for the present and the future” seeks to demonstrate the relevance of Henri H. Stahl for the contemporary debate in current Romania which continues to be marked by an institutional vulnerability that one could also run into in interwar Romania, namely, institutional weakness. The general hypothesis of this research project is that the potential postcolonial elements within Stahl’s historical sociology, and also the examination of the local state transformation in the transition process to feudalism, could be used to shed light on the current state of institutional development in Romania. The article puts forward an ideal type of postcolonial thinking against which I explore the potential elements of Stahl’s border thinking. The conclusion that that text comes up with is that elements of postcolonial thinking could be identified in both Stahl’s theoretical sociology and historical sociology. The article places a particular emphasis on Stahl’s epistemological clash with certain Marxist ideas and also the dominant historical narrative of the communist regime. These aspects, however, do not automatically turn Henri H. Stahl into a postcolonial thinker. The article argues that only by exploring both the interwar and postwar intellectual fields in Romania, one could identify if Stahl really belongs – or not – to the tradition of critical sociology in Romania.

Keywords: Henri H. Stahl, historical sociology, postcolonial thinking, institutional weakness, Romania.

* PhD, Researcher in sociology, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail: luciandumitrescu@insoc.ro, dulust@gmail.com.

O SOCIOLOGIE ISTORICĂ PENTRU PREZENT ȘI VIITOR. O CONCEPTUALIZARE *THIN*

Pornind de la sociologia istorică a lui Henri H. Stahl, putem ajunge la o sociologie pentru prezent și viitor? Întrebarea de mai sus a apărut în încercarea de a identifica un concept „subțire” (*thin*), care să orienteze lucrul la proiectata *Enciclopedie Deschisă a Școlii Sociologice de la București*. În ce ar putea consta noutatea acestei *Enciclopedii* în condițiile în care abordările dominante ale Școlii Sociologice de la București au fost cele de istorie orală, istorie socială și sociologie organizațională? Un răspuns scurt: *Enciclopedia* ar putea aduce un surplus de sofisticare conceptuală și metodologică comparativ cu perspectivele existente. În temeiul acestei potențiale sofisticări conceptual-metodologice ar putea fi sondată (și) actualitatea diferiților reprezentanți ai Școlii, care nu este subînțeleasă. Problemele sociale explorate de aceștia în perioada interbelică au reverberații și în contemporaneitate? Dar metodologia de cercetare utilizată la vreme respectivă? Dacă trecem din câmpul *sociologiei cogitans* în cel al *sociologiei militans* – o traversare pe care acest text nu și-o propune – ne putem uita și la soluțiile identificate de Școala Sociologică de la București pentru rezolvarea diferitelor probleme sociale ale timpului. Mai pot fi aceste soluții de actualitate? O *Enciclopedie Deschisă a Școlii Sociologice de la București* ar putea genera răspunsuri multidisciplinare la întrebările de mai sus, dinspre antropologie, economie, comunicare politică, geografie, științe politice, relații internaționale, sociologie (cu multele ei direcții specifice), etnografie, istorie etc. Premisa multidisciplinarității răspunsurilor ține de interdisciplinaritatea cercetărilor monografice, dar și de viziunea gustiană asupra sociologiei: sinteza științelor sociale particulare (Rostás, 2000, p. 98).

Să vedem mai întâi ce înseamnă și în ce directive / direcții de cercetare ar putea să se concretizeze o sociologie pentru prezent și viitor. Două precizări se impun aici. În primul rând, textul nu are nicio legătură cu *sociologia militans*, ci cu o sociologie de tip *cogitans*. În al doilea rând, premisa acestei „sociologii pentru prezent și viitor” de tip *cogitans* (teoretică) este sociologia istorică. Motiv pentru care e foarte probabil ca „sociologia pentru prezent și viitor” să se vadă diferit dinspre celelalte ramuri / direcții de cercetare ale sociologiei. În anul 2005 apărea lucrarea *Remaking Modernity. Politics, History, and Sociology*. Editorii acesteia lansau un mesaj la finele primului capitol, dedicat celor trei valori din sociologia occidentală. În esență, mesajul atrăgea atenția asupra necesității unei sociologii istorice pentru prezent și viitor (Adams *et al.*, 2005, p. 68). Astfel, aria de preocupare a sociologiei istorice nu ar trebui restrânsă la procese instituționale rămase în trecut, avertizau aceștia. O „sociologie istoricizată” ar trebui să plece de la premisa că „studiul trecutului ar putea explica atât prezentul cât și viitorul” (*ibidem*). Propunerea nu era originală. Ea fusese lansată cu aproape un deceniu de mai devreme de Martin Shaw într-un articol dedicat tot unei sociologii istorice

pentru viitor. O astfel de sociologie își propunea să exploreze „rețelele de putere socio-spațiale” (Shaw, 1998, p. 323), un demers care avea toate șansele să eșueze atâtă vreme cât, pe de o parte, nu erau evitate dualismele deja clasice – stat – societate, național – internațional –, iar, pe de altă parte, era ignorat procesul de internaționalizare a statului apărut în perioada globalizării. În esență, Shaw propunea o sociologie istorică neo-weberiană, care să exploreze modul în care statele fuseseră transformate de globalizarea relațiilor de putere de la începutul secolului XXI. În 2009, Jan Drachokoupil publica *Globalization and the State in Central and Eastern Europe. The politics of foreign direct investment* (Drachokoupil, 2009). În această lucrare nu era vorba despre impactul general al globalizării asupra statelor, ci de efectele globalizării asupra fostelor țări comuniste din Europa Centrală și de Est. Cercetarea despre procesul „internaționalizării statelor” nu explora, însă, și cazul României.

Deloc surprinzător, dezbateră despre globalizare nu apare în lucrările lui Henri H. Stahl. Apare în schimb îndemnul pentru o sociologie istorică pentru prezent: „Orice interpretare a evoluției istorice a unei societăți care nu e în stare să te scoată la lumina clară a contemporaneității, care nu se poate lega, organic și logic, cu stările prezente, se dovedește prin aceasta însăși a-și fi greșit drumul” (Stahl, 1965, pp. 378–379). Fără s-o spună pe șleau, Stahl evidențiază necesitatea studierii duratei lungi pentru a înțelege procesul de schimbare și continuitate în raport cu diferitele instituții ale unei societăți. Mai ales al doilea val din sociologia istorică occidentală, și într-o măsură importantă și al treilea, au fost preocupate de schimbarea și continuitatea în raport cu capacitățile instituționale ale statului, de reformele instituționale ale elitelor politice care au permis – sau, dimpotrivă, au blocat – accesul unor segmente sociale la beneficiile modernizării, de revoluțiile politice apărute ca efect al acestor reforme, precum și de impactul pe care aceste procese specifice duratei lungi le au asupra organizării politice din contemporaneitate și, ca atare, asupra raporturilor predominante dintre stat și cetățeni. Pe scurt, sociologia istorică occidentală, concretizată în lucrările unor autori precum Barrington Moore Jr., Michael Mann, Theda Skocpol, Charles Tilly, Samuel Huntington etc., este preponderent o macrosociologie structuralistă care explică deopotrivă atuurile și vulnerabilitățile instituționale ale statelor contemporane prin explorarea duratei lungi. Întrebarea de cercetare care ghidează acest text, cu caracter preponderent exploratoriu, este următoarea: *poate fi utilizată sociologia istorică a lui Henri H. Stahl, laolaltă cu potențialele ei elemente de gândire postcolonială, pentru a explica schimbarea și continuitatea în raport cu o infrastructură a subdezvoltării în România contemporană, respectiv cu un stat cu capacitate administrativă scăzută?*

Răspunsul pe care îl oferă acest studiu este că în absența (re)profilării unei gândiri postcoloniale, de tip critic, în sociologia românească sunt dificil de observat câteva probleme esențiale: rolul statului în buna guvernare și dezvoltarea economică, dezvoltarea statului ca proces instituțional influențat de factori interni

și externi, precum și importanța duratei lungi în dezvoltarea statului, care, înainte de a fi o instituție politică, birocratică și de securitate, este o instituție istorică. Motivul pentru care ar putea fi nevoie de resurecția unei astfel de sociologii, de tip critic, ține tocmai de evidențierea raporturilor de putere care creează în mod sistematic vulnerabilități pentru diferite grupuri sociale (Swartz, 1997). Noile teorii ale dezvoltării au neutralizat componenta politică a dezvoltării și au celebrat direcțiile exogene de dezvoltare. Mai precis, o serie de concepte, precum buna guvernare, dezvoltarea durabilă, societatea civilă, capitalul social etc. – fructuoase din punct de vedere epistemologic – au camuflat sistematic raporturile de putere dintre factorii endogeni și cei exogeni în procesele de dezvoltare. Și, simultan, importanța factorilor structurali – precum infrastructura instituțională locală *hard* și *soft* – în procesele de dezvoltare. Așa se întâmplă când explicația sociologică se concentrează aproape exclusiv pe *agency* și din ce în ce mai puțin pe *structure*. În esență, un obiectiv al gândirii postcoloniale este abandonarea „naționalismului metodologic”, respectiv abordarea potrivit căreia factorii interni sau subsistemici sunt singurii care influențează procesele de dezvoltare instituțională. Indiscutabil, acești factori interni pot fi decisivi. Dar nu sunt singurii. Mai ales în statele cu capacitate administrativă scăzută, contează și acțiunea factorilor sistemici sau externi în procesele de dezvoltare.

Cercetările care au stabilit fie relații de cauzalitate, fie corelații între capacitatea statului și dezvoltarea economică au apărut în cadrul literaturii developmentaliste din anii '80 (Geddes, 1994). Un deceniu mai târziu, această direcție de cercetare lega și buna guvernare de capacitatea statului (Fukuyama, 2013), iar ulterior chiar și dezvoltarea societății civile „civile”. Motivul? E greu de crezut că o societate civilă preponderent „civilă” poate să apară în societățile dominate de state slabe. De regulă, statele cu capacități instituționale subdezvoltate proiectează propriile valori și comportamente asupra societății civile locale, respectiv violență comportamentală și de limbaj, căutarea sistematică de rente, perspective ierarhice și discriminatorii, oportunist politic etc. Dacă aceste comportamente devin preponderente, atunci societatea civilă locală are șanse să devină mai degrabă „necivilă”. Asta spune teoria. Rămâne de stabilit dacă teoria se verifică – sau nu – în ambiente instituționale specifice. În esență – chiar cu riscul esențializării – capacitatea statului se referă la „infrastructura bunei guvernări” (Ganev, 2005, p. 427). Deducem de aici că statele cu capacitate instituțională scăzută sau subdezvoltată vor produce mai degrabă „proastă guvernare” (Bucur, 2019), care se concretizează, de regulă, într-un proces sistematic de de-cetățenizare, adică inegalitate socială, clasă de mijloc subțire, democrație preponderent electorală, absența răspunderii politice orizontale și verticale, volatilitate politică semnificativă, societate civilă subdezvoltată etc. Într-un cuvânt, o „democrație cu adjective” (Collier și Levitsky, 1997) sau raporturi stat-cetățeni preponderent defavorabile celor din urmă. Structura instituțională din spatele realității de mai sus este marcată de regulă de ceea ce eu numesc infrastructuri ale subdezvoltării cu caracter persistent. Pe scurt. de *slăbiciunea instituțională*.

Premisa abordării este că slăbiciunea instituțională, o problemă socială în România interbelică, persistă și în contemporaneitate. În privința capacității fiscale, a capacității birocratice, a capacității infrastructurale ori a eficienței și legitimității celor mai multe instituții publice, România se află pe ultimele locuri din Uniunea Europeană. În termeni generali, slăbiciunea instituțională este o expresie a subdezvoltării politice care apare, potrivit teoreticienilor din America Latină (Mazzuca, 2021), atunci când procesele de formare a statului (*state formation*) nu sunt însoțite de procese de construire a capacităților instituționale (*state building*). Formarea statului implică un proces de monopolizare a mijloacelor de violență. Deci, pe scurt, construirea de capacități militare. Dacă acest proces de construire de capacități militare nu este secondat de construirea de capacități instituționale – birocratice, fiscale, sanitare, educaționale, infrastructurale etc. – pentru diseminarea de bunuri publice, în mod eficient și egal, la nivelul unui întreg teritoriu, atunci formarea statului nu este însoțită de un proces de *state building*. Este întrunită astfel o condiție importantă a subdezvoltării politice și, implicit, a slăbiciunii instituționale. Pentru Mazzuca, un autor care, iată, gândește mai degrabă în termeni strategici, este important ca procesul de *state building* să fie ghidat de rațiuni militare. În cazul în care este impulsionat de rațiuni comerciale, capacitățile instituționale vor fi defectuos construite. Motivul? Competiția economică dintre un prezumtiv centru statal și periferiile acestuia nu numai că va întârzia înglobarea politică și administrativă a acestora din urmă, dar fondurile necesare dezvoltării unei economii pentru export vor fi absorbite de luptele intestinale (Mazzuca, 2021, pp. 6–7). Consecința: un stat cu capacitate administrativă scăzută. Se poate vorbi de un proces de formare a statului secondat de unul de construire de capacități instituționale pentru bună guvernare în România interbelică? Dar ulterior? E greu de dat un răspuns direct, întrucât sociologia românească pare să fi fost preocupată mai mult de *nation building* și mai puțin de *state building* (Ganev, 2013). Ce știm din studierea realităților instituționale din America Latină este că statul slab sau statul cu capacitate administrativă scăzută, inegalitatea socială și volatilitatea politică accentuată pot fi determinanții structurali ai slăbiciunii instituționale (Brinks *et al.*, 2020, p. 65). Când este o instituție puternică? Știm de la Foucault că guvernamentalitatea produce comportamente. Asta face și o instituție puternică. Produce comportamente, în sensul că le stimulează pe cele permise și le interzice pe cele ilegale (Brinks *et al.*, 2020, p. 8). Însă abordarea aceasta e un pic prea generală. O instituție devine cu adevărat puternică atunci când creează habitusuri, respectiv comportamente banalizate, internalizate complet și percepute de majoritatea cetățenilor ca fiind naturale (Brinks *et al.*, 2020, p. 14). Însă instituția care creează astfel de comportamente nu e neapărat una formală. Poate fi și informală. Întrebarea e în ce condiții poate o instituție să creeze astfel de comportamente. În mod obișnuit, o instituție este puternică atunci când complianța nu are ca principală sursă frica de sancțiuni, ci mai degrabă legitimitatea și eficiența instituției (Brinks *et al.*, 2020, p. 258). Ipoteza de cercetare, una cu caracter general, pe care o propun pentru *Enciclopedia Deschisă a Școlii*

Sociologie de la București este aceea că sociologia istorică a lui Henri H. Stahl ar putea clarifica, într-o anumită măsură, procesul reproducerii slăbiciunii instituționale, cu reverberații în România contemporană. Astfel, explorarea sociologiei istorice a lui Henri H. Stahl poate contribui la o sociologie pentru prezent și viitor. Metodele deja consacrate ale cercetării schimbării și continuității în materie instituțională sunt dependența de traseu și difuziunea (Portes, 2006).

Noutatea adusă de acest text constă în explorarea elementelor de gândire postcolonială din sociologia lui Henri H. Stahl, atât din sociologia generală, cât și din cea istorică. Precizez de la bun început că identificarea unor astfel de elemente nu-l transformă automat pe Henri H. Stahl într-un sociolog critic sau într-un reprezentant al gândirii de graniță din România. În această privință, mai multă claritate se poate obține doar prin conexarea lui Henri H. Stahl atât cu câmpul intelectual interbelic, cât și cu cel postbelic. Textul de față nu își propune așa ceva, de aici rezultând o limită semnificativă a studiului. Metoda de cercetare utilizată este metoda biografică discretă (Robert, 2011). Premisa ontologică a metodei biografice este minima autonomie a intelectualului în raport atât cu structura socială, cât și cu regimul politic. Dacă nu ar exista o asemenea autonomie, ce rost ar mai avea să scriem despre un autor ca personalitate excepțională? Am ales metoda biografică discretă pentru că am folosit pentru cercetare doar cărțile de specialitate ale autorului, memoriile acestuia, interviurile sale, precum și o parte din corespondența acestuia. Metoda biografică ar fi fost mai puțin discretă în condițiile în care, pe lângă sursele de mai sus, aș fi utilizat și mărturiile despre Henri H. Stahl, eventualele jurnale ale acestuia, precum și interviul direct, imposibil de realizat din motive evidente. Lunga introducere este urmată de o secțiune care discută gândirea postcolonială, propune un ideal-tip al acesteia și operaționalizează elementele de gândire postcolonială din sociologia lui Henri H. Stahl. A doua secțiune discută sociologia teoretică a lui Henri H. Stahl, o condiție necesară, dar nu și suficientă, pentru apariția unei gândiri de frontieră. Următoare secțiune prezintă trei elemente de gândire postcolonială din sociologia istorică a lui Stahl: disputa cu Marx, cu istoria oficială a regimului comunist și chiar cu viziunea sociologică a lui Dimitrie Gusti.

GÂNDIREA POSTCOLONIALĂ ȘI CUNOAȘTEREA DE FRONTIERĂ

Gândirea postcolonială apare atunci când cunoașterea „se face din periferie și nu «doar» despre aceasta” (Boatcă, 2006, p. 563) sau, în termenii lui Chakrabarty, când cunoașterea „poate fi reînnoită din și pentru margini” (Chakrabarty, 2000, p. 16). În esență, deci, gândirea postcolonială implică angajamentul critic față de teoriile universale apărute în statele occidentale. Premisa acestor teorii este una formulată în Europa secolului al XVIII-lea, despre „o figură abstractă a omului și a rațiunii” (Chakrabarty, 2000, p. 5). Această premisă a reprezentat de atunci

fundamentul științelor sociale. Pentru Walter D. Mignolo, teoriile occidentale în discuție se numesc *global designs* (Mignolo, 2002). Gândirea postcolonială presupunea construirea unei oglinzi teoretice periferiale care demonstrează că, în raport cu experiențele și specificul istoriei locale, marile teorii occidentale nu se verifică în totalitate (Centeno și López-Alves, 2001, p. 3). Dimpotrivă. Motivul este că aceste mari teorii occidentale camuflează experiența instituțională care le-a produs, în special dezvoltarea precoce a statului de către militari – și nu de către politicieni, așa cum s-a întâmplat de regulă în periferie – și, în multe cazuri, experiența imperială. Drept urmare, atunci când *global designs* se aplică experiențelor din periferie, se vor produce câteva efecte perverse. În primul rând, vor avea caracter normativ, adică o componentă politică. Mai exact, vor produce dihotomii de tipul civilizat / primitiv sau rational / irațional, respectiv o cunoaștere puternic esențializată care va ierarhiza diferite populații în funcție de gradul lor de occidentalizare, reperul fiind Europa modernă (Boatcă, 2015, p. 85). În al doilea rând, aceste *global designs* tind să fie preluate complet necritic de comunitatea epistemică dominantă în procesul de consultanță pentru politicile publice locale din periferie. Dacă se întâmplă asta, intervenția statului periferial, mai ales în ceea ce privește așa-numitele reforme structurale, va reproduce sistematic diferitele tipuri de dependență față de metropolă: politică, economică, ideologică etc. Și nu va reproduce oricum dependențele de mai sus. De regulă, le va reproduce sub forma unui discurs triumfalist, „al modernității, al salvării și al progresului” (Mignolo, 2012, XVI).

Important de subliniat e că aceste *global designs* nu produc doar influențe religioase, economice și sociale, ci și epistemologice (Mignolo, 2002, p. 69). Pe scurt, ele reproduc colonialitatea imperiului. Multiplele dependențe – politice, economice, ideologice etc. – ale periferiei în raport cu metropola inhibă dezvoltarea producției intelectuale critice. O țară subdezvoltată poate ajunge în situația de a nu „produce niciun tip de gândire teoretică semnificativă, deoarece teoria e definită, conform unor standarde ale Lumii Întâi” (Boatcă, 2019, p. 18). Pe scurt, *global designs* pot inhiba dezvoltarea „cunoașterii de frontieră”, a cărei premisă este că modernitatea va fi sistematic însoțită de colonialitatea imperiului. Care, prin intermediul discursului dominant (*public transcript*), va camufla sistematic procesul „acumulării prin deposedare” (Harvey, 2005) proiectat dinspre metropolă spre periferie. Cunoașterea de frontieră s-a manifestat mai ales în scrierile de economie politică a dezvoltării inegale, precum și în cele de geopolitică (Gregory, 2004), care au demonstrat raporturile complicate dintre cultură și putere, în virtutea cărora zonele periferiale sunt lipsite de „voce” în raport cu metropola (Said, 2018). În România, Ilie Bădescu este unul dintre autorii care au încercat elaborarea unei cunoașteri de frontieră pornind de la Eminescu și Gherea (Bădescu, 1984). Acest tip de cunoaștere, argumentează Bădescu, a apărut ca reacția față de „schimbarea axului suburbial” al Țărilor Române dinspre periferia imperiului către periferia metropolei. Pe urmele lui Zeletin, Bădescu analizează forțele politico-economice

care își dispută controlul statalității în Țările Române din secolul al XIX-lea. Este vorba de elitele metropolitane, partidele politice locale și birocrăția locală, care are interesul de prelungire a procesului de tranziție. O tranziție ce pare a fi perpetuă de vreme ce echilibrul puterii, la nivel regional și internațional, poate catapultă statele periferiale din sfera de influență a unui centru de putere în sfera de putere a altuia. Pe scurt, țările periferiale au autonomie limitată în schimbare axului strategic din cauza multiplelor dependențe istorice – îndeosebi politică și economică (Böröcz, 1992) – care au alimentat sistematic diferitele vulnerabilități instituționale interne. Revenind, dezbateră despre grupurile de interese care încearcă să controleze statalitatea în România – model de analiză actual, și nu doar în raport cu România – îl apropie pe Bădescu de Claus Offe. Acesta din urmă condamnă teoriile contemporane ale statalității, mult prea focalizate asupra procedurilor, care nu țin cont însă de lupta pentru influență dintre grupurile de interese care urmăresc acapararea statalității. În definitiv, precizează Offe, statul este mai ales un instrument de reproducere a capitalului (Offe, 1984, 89). Investitorii doresc profituri mai mari, politicienii mai multă legitimitate, iar birocrăția publică mai multă influență și asupra celor dintâi, dar și asupra celor din urmă. Bădescu pare însă excesiv de wallersteinian în abordarea dezvoltării sociologiei critice din România. Ce n-a sesizat Wallerstein este „dilema de securitate a Lumii a III-a” (Ayoob, 1995), respectiv faptul că exploatarea statelor slabe din periferie de către metropolă n-a îmbrăcat doar forme economice, ci și politice și de securitate. Interesant, însă, pentru dezbateră din acest text, este că Bădescu îl citează inclusiv pe Henri H. Stahl (Bădescu, 1984, p. 230) în analiza dezvoltării sociologiei critice din România. Stahl vorbește despre „elita diriguitoare”, care, în concepția sociologiei critice aplicată la realitățile instituționale din România, devine pătură superpusă. O analiză sistematică a cunoașterii de frontieră din România o realizează Manuela Boatcă. În *Laboratoare ale modernității*, Boatcă discută nu numai despre cele trei ramuri ale cunoașterii de frontieră apărute în România – conservatorism de frontieră (Eminescu), liberalism de frontieră (Xenopol) și socialism de frontieră (Gherea) (Boatcă, 2019, pp. 94–103) – dar analizează și contextul instituțional puțin favorabil dezvoltării unei astfel de cunoașteri în România contemporană și, în general, în periferie. Astfel, Manuela Boatcă elaborează o (macro)sociologie pentru prezent și viitor.

Ce își propune să obțină o epistemologie locală în raport cu acele teorii denumite *grand designs*? O „cunoaștere de frontieră” (Boatcă, 2019, p. 33) cu caracter militant, care respinge cunoașterea occidentală în virtutea unui presupus organicism și excepționalism local, și care are șanse de a produce dualisme de tipul periferie/metropolă, noi/ei sau dezvoltare endogenă/dezvoltare exogenă (Pieterse, 1996)? Sau o „cunoaștere de frontieră” mai degrabă contemplativă (Herseni, 2007, p. 11), de cercetare, care să nu respingă marile teorii occidentale (Chakrabarty, 2000, p. 16), ci doar să le adapteze la experiențele locale pentru a produce noi „modele macroistorice” (Centeno și López-Alves, 2001, pp. 18–19) despre

modernitatea politică – inclusiv despre dezvoltarea statalității locale, temă pe care o explorează sociologia istorică a lui Henri H. Stahl. Cum s-ar fi plasat Stahl față de ideal-tipurile de mai sus ale cunoașterii de frontieră? Cel mai probabil ar fi respins cunoașterea de frontieră cu caracter militant. Nu sugerez că paradigma gustiană de îmbinare a cercetării cu acțiunea socială ar fi fost apropiată de acest ideal-tip. Pentru Stahl, însă, îmbinarea *sociologiei cogitans* cu *sociologia militans* se putea face doar în detrimentul celei dintâi, care nu putea dobândi o înaltă valoare teoretică, ci doar un caracter „practicist” (Rostás, 2000, p. 98). Dincolo de modul în care ar evalua Henri Stahl cunoașterea de frontieră, trebuie spus că, așa cum naționalismul civic poate deveni peste noapte etnic în funcție de instituțiile care îl strung, așa și cunoașterea de frontieră de tip *cogitans* se poate transforma într-una de tip *militans*. De ce? Din simplul motiv că poate scoate la iveală raporturi de putere banalizate, acceptate ca naturale sau firești în spațiul public. În acest mod, cercetarea ajunge să producă un efect politic (Swartz, 1997, p. 260), pentru că poate oferi voce grupurilor sociale exploatate sistematic în procesul de reproducție a capitalului. Dar între cercetarea care poate produce un efect politic și politizarea cercetării există o diferență importantă. Cât de importantă este această diferență depinde în bună măsură de calitatea ambiantului instituțional – care poate atenua sau, dimpotrivă, accentua „oportunismul politic” (Boia, 2013) al intelectualilor.

Putem construi un ideal tip al gândirii postcoloniale? Cred că o primă caracteristică este dimensiunea sa teoretică. Predomină din acest punct de vedere teoretizarea hermeneutică în defavoarea celei epistemologice (Barnes, 2001). În al doilea rând, gândirea postcolonială nu respinge teoriile occidentale. Le percepe mai degrabă ca meta-teorii, cu ajutorul cărora pot fi formulate ipoteze ce pot fi validate sau invalidate de experiența locală. Gândirea postcolonială contextualizează abundant. În al treilea rând, gândirea postcolonială poate fi și de tip *cogitans*, care nu se amestecă deci în procesul de elaborare a politicilor publice. Dar poate fi și *militans*, favorabilă deci intervenției sociale în raport cu anumite premise ale dezvoltării.

În raport cu ideal-tipul de mai sus, în ce măsură putem identifica elemente de gândire postcolonială în general în sociologia lui Henri H. Stahl – și, în particular, în sociologia sa istorică? Paradoxal pentru un reprezentant al Școlii Sociologice de la București, care a afișat mai degrabă profilul unui empirist, Henri H. Stahl a avut preocupări teoretice importante. Acestea sunt explicate de faptul că un empirist serios trebuie să știe teorie la modul serios. Dar și de sensul pe care îl dădea Stahl sociologului, care, în dezvoltarea sa profesională, ar fi trebuit să ajungă să elaboreze concepte și teorii proprii. Dincolo însă de aspectele profesionale, preocuparea pentru teorie – și aici transpare elementul specific gândirii postcoloniale – provine din faptul că Stahl era împotriva imitației teoretice. Intenționa, cu alte cuvinte, să dezvolte teorii locale, extrase din specificul problemelor sociale locale. Fără astfel de teorii și fără cercetarea profilului local al diferitelor procese sociale ale modernității, era dificilă dezvoltarea unei sociologii românești, în viziunea lui Stahl. Preocuparea pentru teorie în cadrul sociologie

istorice apare mai târziu, în anii '70 ai secolului trecut, când Stahl publică *Studii de sociologie istorică*. Un al doilea element de gândire postcolonială este lucrul în interiorul paradigmei marxiste, pe care Stahl a perceput-o ca „unealtă de cercetare științifică” (Rostás, 2015, p. 10), iar nu ca pe un canon politic. Cu alte cuvinte, pentru Stahl, gândirea marxistă a fost o simplă meta-teorie ce putea fi validată sau invalidată de experiențele locale. Contestarea caracterului teleologic al istoriei, a modului de producție asiatic, precum și a feudalismului răsăritean citit în cheie occidentală sunt doar câteva dintre punctele de divergență dintre Henri H. Stahl și Marx. Un al treilea posibil element al gândirii postcoloniale a lui Stahl constă în contestarea narațiunii dominante din istoria oficială a regimului comunist. Una care, plecând de la premisele teoretice eronate, cele ale feudalismului francez, rata complet trăsăturile feudalismului din Țara Românească și Moldova. Astfel, sistemul social-politic al orânduirii tributale identificat de Stahl era complet diferit, sub aspect instituțional, de statul centralizat și independent identificat de istoria oficială ca trăsătură a feudalismului românesc. În fine, un al patrulea posibil element al gândirii postcoloniale a lui Henri Stahl este contestarea viziunii de cercetare a lui Dimitrie Gusti. Să le analizăm pe rând.

SOCIOLOGIA TEORETICĂ ȘI ANTI-MIMETISMUL LUI HENRI H. STAHL

În sine, preocuparea lui Henri H. Stahl pentru cunoașterea teoretică, atât la modul general, cât și a sociologiei istorice, nu relevă predilecția anti-colonială din sociologia acestuia, ci constituie, probabil, doar o condiție necesară apariției unei gândiri de frontieră. Această condiție, în combinație cu predilecția anti-mimetică a lui Stahl, cu faptul că știa de exploatarea colonială din zona Vrancei și cu preocuparea pentru un grup vulnerabil major din perioada interbelică, respectiv țărani, ar putea explica apariția unei gândiri de frontieră la Stahl. Corolarul acesteia este disputa cu Marx și cu istoria oficială a regimului comunist din câmpul sociologiei istorice. La nivel general însă, preocuparea pentru o sociologie românească, pentru contextualizare și pentru specializarea în legătură cu problemele sociale locale sunt tot atâtea concretizări ale acestei gândiri critice. Să luăm pe rând elementele de mai sus, începând cu preocuparea lui Henri H. Stahl pentru sociologia teoretică.

Stahl s-a identificat mai puțin ca profesor și mai mult ca „antrenor» în investigațiile de teren” (Stahl, 1974, p. 10). Dar din această postură Henri H. Stahl nu și-a propus să formeze „meșteșugari” (Stahl, 1974, p. 8), obiectivul general al manualelor de metode și tehnici. Și-a propus să formeze sociologi. Iar sociologi în adevăratul sens al cuvântului devin cei cărora „învățătura de carte le folosește pentru a judeca și teoretiza ei înșiși, pe seamă proprie, până la nivelul unor soluționări practice, fenomenele noi pe care viața socială ni le pune mereu în față” (Stahl, 1974, p. 9). Pentru Stahl lucrurile sunt cât se poate de clare. Sociologia are

nevoie de teorie, drept criteriu pentru decuparea faptelor de investigat. De altfel, Stahl operează și o clasificare a sociologilor în funcție de preocupările lor teoretice. Cu cât înălțimea teoretică este mai redusă, cu atât problemele abordate de un sociolog sunt mai mărunte (Rostás, 2000, p. 252). La prima vedere, Stahl pare să idolatrizeze teoria sociologică. Nimic mai fals. Pentru el, teoria e o simplă unealtă; „nu explică încă nimic – ci arată numai unde trebuie căutată explicarea” (Stahl, 1972, p. 6). Teoria ghidează metoda de cercetare, pe care Henri H. Stahl o percepe ca „drumul urmat de gândirea noastră în dezlegarea unei *probleme*” (Rostás, 2000, p. 209), în vreme ce tehnica de cercetare se referă la procedeele de constatare a faptelor de interes și de colectare a datelor. Deloc surprinzător, având în vedere cele de mai sus, istoria socială are nevoie de ghidaj teoretic în viziunea lui Henri H. Stahl. Iar teoria în discuție ar urma să analizeze corelațiile dintre diferitele „orânduri existente”, adică între diferitele regimuri politico-economice (Stahl, 1980, p. 58) din istoria României. În plus, pentru că sociologia există doar ca sociologie comparată (Stahl, 1980, p. 16), o sociologie istorică trebuie să fie prin definiție comparată (Stahl, 1972, p. 19). Stahl a făcut sociologie istorică, dar nu a mai avut răgazul pentru o sociologie istorică comparată. Dar sugestia, și, simultan, invitația, spre un astfel de demers, rămâne deschisă pentru cercetătorii din câmpul sociologiei istorice.

Fără să fie preocupat de gândirea postcolonială a lui Henri H. Stahl, Ștefan Guga observă totuși că o constantă a metodei stahlene este „denunțarea preluării teoriilor occidentale, în absența oricăror preocupări pentru relevanța sau adaptarea acestora în context local” (Guga, 2015, p. 194). Ce ar putea explica preocuparea de mai sus, dincolo de chemarea pentru sociologia teoretică? Cel puțin trei ingrediente. În primul rând, anti-mimetismul lui Stahl. În *Gânditori și curente de istorie socială românească*, Stahl precizează că în dezbateră cu liberalii pe tema împrumutului de instituții, conservatorii constatau că „această trecere luase formă de exagerată imitație” (Stahl, 2001, p. 126). De altfel, în cărțile sale de istorie socială, Stahl observă cum codurile de lege utilizate de Țările Române au fost „simple plagiate” (Stahl, 1969, p. 19). Despre Constituția din 1866, Stahl scrie, într-o carte de metodologie cercetării, că „acea Constituție nu era decât un plagiat după cel belgian” (Stahl, 1974, p. 11). Pentru Stahl, elaborarea unor coduri de legi proprii corela cu un anumit nivel de dezvoltare politică a statalității (Stahl, 1969, p. 16). Implicit, deci, când nivelul de dezvoltare politică era relativ scăzut, aceste coduri se împrumutau. În *Manualul unic de sociologie* publicat în 1946 împreună cu fratele său vitreg, Șerban Voinea, Stahl scria următoarele: „După cum am văzut, dezvoltarea socială a țării noastre nu a avut niciodată un demers de sine stătător. Dimpotrivă, întotdeauna am suferit influența țărilor mai înaintate ca dezvoltare socială, cu care am intrat în contact” (Voinea și Stahl, 1946, p. 168). Stahl nu a fost un adept al mimetismului instituțional, care, în esență, reflectă raporturile de putere inegale dintre periferie și metropolă. În același timp nici nu a respins aceste împrumuturi instituționale. Fiind un căutător neobosit al raporturilor de putere din

societate, dar și a celor existente pe plan internațional, probabil că Henri H. Stahl a înțeles că ceea ce poate obține „cunoașterea de frontieră” dintr-un stat periferic ca România este cel mult o „civilizație de sinteză, în care să intre și geniul propriu al acestui neam” (Voinea și Stahl, 1946, p. 169). Probabil că anti-mimetismul lui Stahl vine pe filiera gheristă. Gherea (Rostás, 2000), marxismul austro-ungar (Guga, 2015) și Iorga (dar nu și orientarea politică a acestuia) au fost principalele influențe asupra gândirii lui Henri H. Stahl. Gherea nu a fost un anti-occidental. Dimpotrivă. El observă că instituțiile occidentale serveau dilemei de securitate externă a Vechiului Regat (Dobrogeanu-Gherea, 1910, p. 44). În absența acestor instituții, Vechiul Regat putea fi absorbit teritorial și politic de Imperiul Țarist. Dar dincolo de rezolvarea problemei de securitate militară, instituțiile occidentale nu soluționau problema libertății, demnității și prosperității a peste 90 % din populația Vechiului Regat (Dobrogeanu-Gherea, 1910, p. 29), respectiv țărăimea. La fel ca și Gherea, Henri H. Stahl nu a fost nici anti-occidental, nici anti-modern. Dar tot la fel ca Gherea, Stahl era preocupat de exploatarea muncii țărănimii din România Mare de către alianța formată de marele capital internațional și marele capital local. Acțiunea culturală la sate a Fundației Culturale Regale „Principele Carol”, cu accentul pus pe cultura sufletului și a minții (Rostás, 2015, p. 100) – și mai puțin pe aceea a muncii și a sănătății –, nu rezolva în niciun fel exploatarea de tip colonial a muncii țărănești, sesizează Stahl. „Ceea ce trebuia făcut în Vrancea nu erau deci consultații medicale și nici biblioteci populare. Bune și ele, dar *neducând la rezolvarea problemelor de fond*. În Vrancea ar fi fost nevoie de o acțiune de stat, foarte puternică, foarte necruțătoare, pentru a pune mai întâi capăt devastărilor forestiere a societăților anonime și a apoi a celor ale sătenilor” (Stahl, 1981, p. 379). Stahl dezvăluie conexiunile stabilite între societățile forestiere anonime, reprezentanții statului și unii dintre „chiaburii” din Vrancea. Consecința cooperării dintre exploatarea economică de tip colonial și oligarhia centrală și cea locală a fost transformarea „Vrancei într-un adevărat rai al exploatării «coloniale»” (Stahl, 1981).

Stahl chiar oferă o definiție a colonialismului. „Dar specific colonial constă în această folosire a organizațiilor sociale retardate, întârziate, înapoiate, cum vrei să le spui, în folosul unor metropole capitaliste” (Rostás, 2000, p. 61). În contrast cu Gherea, Henri H. Stahl a cunoscut țara reală direct, la prima mână, fiind la curent deci cu prefacerile instituționale masive generate de pătrunderea capitalismului comercial într-o economie preponderent naturală în perioada interbelică. Gherea, arată Stahl, știa ce înseamnă capitalismul. Credea însă că toți țărani erau iobagi în Vechiul Regat la jumătatea secolului XIX, într-un moment în care o treime dintre țărani erau de fapt țărani liberi (Rostás, 2000, p. 11).

Cum s-a manifestat gândirea postcolonială a lui Henri H. Stahl la nivelul preocupărilor strict teoretice? În primul rând, prin grija pentru constituirea unei sociologii românești. Discutând despre revista *Sociologie românească* și despre axarea acesteia pe probleme de sociologie generală sub oblăduirea redacțională a lui Anton Golopenția, Stahl observă studiile a zeci de cercetători „dornici să

constituie dacă nu o sociologie a națiunii, în tot cazul o sociologie românească, axată pe marile probleme sociale ale României din acea epocă” (Stahl, 1981, p. 357). Pentru Henri H. Stahl, o sociologie românească nu era doar „un instrument de cunoaștere a vieții noastre sociale” (Stahl, 1981, p. 400), ci și o contribuție la dezvoltarea științei. E greu de crezut că un sociolog din România poate avea valoare internațională dacă nu respectă condiția de a cunoaște și studia mai întâi problemele locale (Rostás, 2000, p. 124). O astfel de contribuție, sociologii din România o pot aduce cercetând „o problemă concretă locală, despre care literatura universală nu a luat încă cunoștință” (Stahl, 1974, pp. 119–120).

În al doilea rând, această gândire critică a lui Stahl s-a concretizat în preocuparea pentru contextualizare. În sensul în care „niciun aspect, sau fragment de viață socială, nu poate fi înțeles pe deplin decât dacă îl integrăm în unitatea globală structurată din care face parte. Rupt din contextul lui, orice fenomen social încetează de a avea sens sociologic” (Stahl, 1974, p. 52). Remarcabil la Henri H. Stahl este că, atunci când discută despre contexte, el se uită nu doar la contextul național. Ci concomitent la cel regional și internațional, care joacă un rol major în înțelegerea diferitelor politici publice adoptate de un stat cu capacități instituționale și chiar intelectuale scăzute. Stahl observă că prăbușirea Imperiului Otoman și a statului de pradă întreținut de acesta îndeamnă alte centre regionale de putere să umple vacuumul geopolitic creat, dar nu prin crearea unui alt tip de stat, ci prin încurajarea aceluiași stat de pradă (Stahl, 2001, p. 23). Prin urmare, îndemnul lui Stahl, mai ales când vine vorba de explorarea procesului de dezvoltare a statului, este acela de a evita „naționalismul metodologic”, respectiv abordarea potrivit căreia resorturile celor mai importante procese social-politice sunt locale. În cazul statelor cu capacitate instituțională scăzută, acestea tind să fie mai ales regionale sau internaționale. Elementele de gândire postcolonială din sociologia istorică a lui Henri H. Stahl au dus către o „cunoaștere locală” de tip contemplativ. Stahl s-a luat la trântă cu Marx în interiorul paradigmei marxiste din dorința de a adapta acest *grand design* occidental la istoria locală, căreia a dorit să îi dea voce. Sociologia postbelică a lui Stahl, observă Guga, a menținut echilibrul între direcțiile majore din câmpul științelor sociale „pe de o parte, autohtonismul conservator și antiraționalist; pe de alta, cosmopolitanismul arogant ale cărui veleități revoluționare nu puteau trece de reproducerea mecanică a unor forme panaceu” (Guga, 2015, p. 352).

TREI ELEMENTE ALE GÂNDIRII POSTCOLONIALE ALE LUI HENRI H. STAHL: DISPUTA CU MARX, CU ISTORIOGRAFIA OFICIALĂ ȘI CU DIMITRIE GUSTI

După Ștefan Guga, cu siguranță cel mai important exeget contemporan al lui Henri H. Stahl, unicitatea acestuia constă în dezvoltarea unui „angajament critic și constructiv față de marxism în Europa Centrală și de Est după al Doilea Război Mondial” (Guga, 2015, p. 352). Observația lui Guga este importantă din cel puțin

două motive. În primul rând, evidențiază autonomia intelectualului, manifestă chiar și în raport cu un sistem opresiv. E imposibil de stabilit câtă autonomie a avut Henri H. Stahl în raport cu structurile instituționale ale regimului comunist. Ce contează pentru această discuție este că, pentru Stahl, paradigma marxistă nu a fost un canon paradigmatic și nici unul politic. Ci mai degrabă o meta-teorie cu ajutorul căreia puteau fi formulate ipoteze în raport cu experiența istorică și instituțională locală. În al doilea rând, Guga învederează un aspect pe care, cel puțin la prima vedere, pare că a încercat să-i invalideze o bună parte a cercetărilor dedicate sociologiei interbelice, care au subliniat dependența majoră a intelectualului față de factorul politic.

Opoziția epistemologică a lui Stahl față de paradigma marxistă, concretizată în nuanțarea acesteia în raport cu istoria Țărilor Române, poate fi considerată ca fiind probabil cel mai important element al gândirii critice stahlene. Disputa teoretică a lui Henri H. Stahl cu Marx s-a manifestat în mai multe domenii. În primul rând, prin contestarea apariției unui sistem feudal în Țara Românească și Moldova, precum cel din Franța. Esența feudalismului francez, precizează Stahl, este „organizarea ierarhică a însăși membrilor clasei stăpânitoare a Statului: un senior mare are în subordinea lui, vasali, care la rândul lor, au vasali” (Voinea și Stahl, 1946, p. 149). Un astfel de sistem politic nu a existat în Țările Române. Domnul țării nu a fost niciodată un senior suprem, iar un drept de proprietate al Domniei asupra întregului teritoriu nu a existat vreodată, cu excepția domniilor fanariote. Astfel, teritoriile boierești și cele mănăstirești nu au constituit vreodată „un singur domeniu teritorial”. Au fost aduse laolaltă doar din punct de vedere „patrimonial, nu însă și *administrativ*” (Stahl, 1969, p. 83). Prin urmare, adaugă Stahl, nu se poate vorbi despre provincii de tip feudal în Țările Române. „Provinciile” au fost de fapt „țări”, pe care Stahl le descrie ca fiind „insule de libertate” (*ibidem*), precum Țara Vrancei, Vechiul Ocol al Câmpulungului Moldovenesc și Tigheciul, care nu au avut trăsături feudale. Sistemul feudal din Țările Române a avut mai degrabă un caracter țărănesc. Raporturile de putere dintre Domn și diferiții boieri nefiind unele de subordonare absolută, așa cum demonstrează ritualul miluirii care nu seamănă cu ritualul omagiului feudal, „ci dimpotrivă are deseori un caracter patriarhal, țărănesc” (Stahl, 1969, p. 90). Totodată, Stahl punctează că nu toate sistemele feudale au fost organizate în jurul principiului ierarhiei. Nu s-a întâmplat asta în Anglia, de exemplu, unde vasalii erau legați într-adevăr de rege, dar erau egali între ei. Ierarhia nu a existat nici în zonele răsăritene, în Polonia, Ungaria și nici în Rusia până la reforma din 1861 (Stahl, 1969, p. 81). De aici, concluzia: ierarhia feudală nu este un principiu fundamental de organizare a clasei feudale. Și atunci care este numitorul comun al organizării feudale? Există așa ceva? Răspunsul lui Stahl este afirmativ. Principiul fundamental al feudalismului este instituționalizarea relației de aservire și apariția unei structuri economice ghidată de principiul de clasă. „O societate nu poate fi calificată drept feudală decât în momentul în când se poate face dovada că relațiile

de aservire au devenit dominante și se referă la principalele mijloace de producție, aserviții și cei care îi aservesc ajungând a forma cele două clase de bază ale societății” (Stahl, 1972, p. 13).

Doar în Transilvania se poate vorbi de emergența unui sistem feudal exportat din Occident și preluat de statul maghiar (Stahl, 1980). În Transilvania apărea astfel un stat militar, „stând în legături feudale cu seniorii unguri și mai târziu poloni” (Voinea și Stahl, 1946, p. 151). În Țara Românească și Moldova n-a fost exportat un stat militar, ca în Transilvania. În cele două țări române, statul a apărut în urma dezvoltării unei orânduirii tributare. „În interior, Statul nostru s-a format prin svâcniri cuceritoare succesive pornind de la munte în jos, pe valea râurilor, printre pădurile imense ale vremii și cuprinzând treptat, ținuturile aflate mai la șes” (ibidem). În Moldova, aceasta a coborât lent spre sud, precizează Stahl, dar fără a întâlni formațiuni politice premergătoare de tipul Dârstorului, Severinului sau Banatului (Stahl, 1972, p. 134), ci mai degrabă „republici țărănești”, precum cele ale Câmpulungului Moldovenesc, Vrancei și Tigheciului (Stahl, 1980, pp. 172–173). Statul moldovean a coabitat, deci, cu aceste „formațiuni federale” sau „ocoale de țărănime liberă” (ibidem), unele dintre ele destul de puternice, arată Stahl, precum obștea Vrancei, care a supraviețuit până în perioada interbelică. Supraviețuirea unora dintre aceste „republici țărănești”, unele până în prima parte a secolului XX, explică de ce țăraniii liberi reprezentau aproximativ o treime din totalul țărănimii din Vechiul Regat (Voinea și Stahl, 1946, p. 148), un aspect ratat complet de Gherea în *Neoiobăgia*. Reproducerea acestor „formațiuni federale”, precum și fărâmițarea politico-administrativă subsecventă, poate constitui un indiciu că statele feudale din Țările Române nu au avut capacități instituționale suficient de dezvoltate pentru a începe o „lizibilizare” (Scott, 2007) majoră a propriului teritoriu, așa cum procedaseră statele feudale centralizate din Europa Occidentală încă din debutul celui de al doilea mileniu – și a încuraja astfel emergența unui stat național înainte de apariția statului-națiune. A nu se înțelege că Stahl contestă apariția feudalismului în Țările Române. Sistemul feudal a apărut târziu în Țările Române, în secolul al XVI-lea (Stahl, 1972), într-un moment în care în lumea occidentală deja apăreau mugurii modernității. Dar feudalismul care se prefigura în Țările Române era net diferit de cel apusean.

O altă concretizare a opoziției epistemologice a lui Henri H. Stahl față de Marx este contestarea viziunii teleologice a istoriei. Mai exact, a progresului liniar de la sclavagism la feudalism, o teză preluată de istoriografia oficială a regimului comunist. Henri H. Stahl formulează ipoteza *orândurii tributare*, care implică revenirea la forme politice „anterioare, involutive” (Stahl, 1980, p. 28). Orânduirea tributală este prefațată de regulă de o *exploatare tributală*. În cadrul acesteia, boierul nu administrează procesul de producție a unor colectivități țărănești organizate în jurul proprietății devălmașe. Boierul doar exploatează munca prin perceperea de produse, de regulă în cantități limitate, în acord cu reperele unei economii naturale, de subzistență. Pe scurt, specificul orânduirii tributare constă în

faptul că clasa exploatoare nu deține nici mijloacele de producție și nici nu interferează cu organizarea proceselor de producție. Interesant la Stahl este că exploatarea tributală nu trebuie considerată un feudalism incipient, „ci un tip de viață socială altul decât cel feudal, sclavagist sau capitalist, care merită a fi în continuare analizat” (Stahl, 1980, p. 35). Orânduirea tributală apare doar în momentul apariției stabilității politice, adică atunci când clasa exploatoare rămâne pe un teritoriu și se transformă în clasă socială. Această ordine tributală va persista atâta vreme cât clasa exploatoare nu va deține mijloace de producție proprii și nu va organiza modul de producție. Deci atâta timp cât nu apare o tehnologie politică mai coerentă și mai coercitivă de exploatare a muncii, respectiv statul feudal.

Stahl n-o spune direct, dar diferența fundamentală dintre feudalism și orânduirea tributală este gradul de dezvoltare politică a statului în raport cu un criteriu modern. În cadrul sistemului feudal, sunt precizate nu numai funcțiile administrative ale statului, ci se conturează și o birocrație incipientă. Astfel, nobilii locali dirijează procesul de producție, administrează comunitățile, iar încasarea dijmei este personalizată, se face adică pe cap de gospodărie, în baza unei relații cvasi-contractuale. În cazul orânduirii tributale, colectarea de taxe este fiscală și exclusiv parazită. Mai precis, reprezentanții statului nu au niciun amestec în procesul de producție, nu se substituie funcțiilor administrative ale comunităților devălmașe, iar tributul – sau cîsla – se încasează colectiv, la nivelul întregului sat, iar nu pe cap de gospodărie (Stahl, 1980, p. 192). E limpede deci că în materie de capacități fiscale și administrative, statul feudal e mai apropiat de reperul statului modern decât statul specific orânduirii tributale, unul puțin dezvoltat din punct de vedere administrativ și fiscal. Cum se explică dezvoltarea administrativă superioară a statului feudal? O explicație o oferă Charles Tilly (1992). Statul feudal era un stat miliar, implicat în numeroase războaie. Drept urmare, acest stat trebuia să dezvolte și capacități de taxare, dar și capacități de mobilizare militară a nobililor. În plus, autonomia administrativă și politică a provinciilor feudale în raport cu puterea centrală era inferioară autonomiei deținută de „republicile țărănești”. Din această perspectivă, Stahl îl citează pe Dimitrie Cantemir, care discută despre drepturile fiscale ale Domniei în raport cu republica țărănească din Câmpulung Moldovenesc, o confederație formată din cincisprezece sate. Cantemir precizează că reprezentanții fiscali ai Domniei sunt uneori alungați de localnici. Iar când localnicii din Câmpulung Moldovenesc plătesc bir, nu plătesc cât li se solicită, ci cât doresc ei. În plus, precizează Cantemir, Domnii Moldovei au creat instituția negocierii birurilor cu localnicii din Câmpulung Moldovenesc la început de mandat politic. Iar când Domnii cer mai mult, localnicii fie nu plătesc, fie fug în munți și păduri (Stahl, 1980, p. 180). O diferență importantă între feudalismul din Țara Românească și cel din Moldova este că în primul caz nu au existat aceste republici cvasi-independente față de centrul politic al statului (Stahl, 1965).

Nu în ultimul rând, Stahl e în contradicție cu Marx în privința modului de producție asiatic. După Marx, acest mod de producție implica câteva trăsături instituționale majore: abența proprietății private asupra pământului, comunități sătești autarhice, orașe rentiere sau birocratice și un stat despotice care reprezenta clasa dominantă și se manifesta ca instrument de exploatare economică (Anderson, 2013). „«Modul de producție nomad» reprezenta o asemenea tentativă de interpretare teoretică alternativă, menită în primul rând să rămână fidelă particularităților istorice și geografice ale regiunii. Stahl se regăsea și el printre cei care experimentau cu astfel de alternative conceptuale la schema clasică de periodizare a trecutului precapitalist și în special a celui prefeudal” (Guga, 2015, 234). Mai precis, poziția lui Henri H. Stahl este că în spațiul Țărilor Române nu e existat un stat puternic, ci mai degrabă o coabitare între exploatarea fiscală nomadă și devălmășia sătească (Guga, 2015, p. 237), sub forma orânduiri tributale.

După mine, un alt element al gândirii postcoloniale stahlene a fost punerea în discuție a istoriografiei oficiale a vremii. Dar nu din motive politice, ci din rațiuni epistemologice. Ceea ce le imputa Henri H. Stahl istoricilor români care afirmaseră că în Țările Române se manifestase un feudalism occidental în perioada precapitalistă era incapacitatea acestora de a distinge între acest model de feudalism (termenul este mult prea general, având în vedere diferențele specifice din Occident) și feudalismul (cu distincțiile de rigoare) din Țările Române. Principalul motiv al apariției acestei indistinții era de tip conceptual. Unii dintre istoricii români citiseră istoria precapitalistă a Țărilor Române printr-o lentilă juridică. Altfel spus, demersul de cercetare istorică pornea de la premisa că instituțiile feudale din România puteau fi investigate prin analiza documentelor juridice. Metodologic, abordarea era greșită din mai multe puncte de vedere, argumentează Stahl. În primul rând, actele administrative prin intermediul cărora boierii dau în stăpânire altor boieri părți din bălți, râuri, sate etc. apar târziu, în secolul al XVI-lea (Stahl, 1972, p. 84). În al doilea rând, codurile de legi din Țările Române nu fuseseră elaborate pe plan local, ci erau mai degrabă „simple plagiate” (Stahl, 1969, p. 19), așa cum s-a întâmplat cu toate textele prin care s-a încercat crearea unei baze legale în spațiul românesc, arată Stahl. Mai mult, în perioada precapitalistă, hotărârile judecătorești veneau doar de la domnie, așa explicându-se caracterul arbitrar al „jurisprudențelor domnești”. În fine, în al treilea rând, feudalismul a fost definit de istoricii români pe care îi contestă Stahl din perspectiva relațiilor de vasalitate din cadrul clasei dominante, iar nu din perspectiva modului de producție și a relațiilor de aservire. În Țările Române, aceste relații de aservire – atunci când au apărut – nu au fost reglementate prin contracte individuale, ci la modul colectiv (Stahl, 1972, p. 84).

Pe scurt, istoriografia oficială rata complet posibilitatea existenței unei orânduiri tributale în Țările Române, ale cărei trăsături sunt documentate pe larg de Henri H. Stahl în studiile sale de sociologie istorică. Ce e însă remarcabil la Henri H. Stahl, ca cercetător al istoriei precapitaliste a Țărilor Române dintr-o

perspectivă sociologică, este abordarea deschisă. Orânduirea tributală nu este nici un ucaz academic, și nici o realitate istorică imuabilă. Este un ideal-tip, în temeiul căruia explorările de sociologie istorică pot continua. La finalul *Teoriilor și ipotezelor privind sociologia orânduiri tributale*, Stahl schițează un model al feudalismului și unul al orânduiri tributale, astfel încât diferențele dintre cele două să fie mai clare pentru cititor. „În felul acesta, prin descrierile analitice mai sus schițate, am înfățișat de fapt două modele, două tipuri ideale, aflate logic în relații de opoziție contradictorie, dar care nu au decât o valoare pur euristică, fiind instrumente de cercetare, nu descrieri ale realităților istorice” (Stahl, 1980, p. 193).

Ipoteza orânduiri tributale avansate de Henri H. Stahl nu doar că intra în contradicție cu marxismul ortodox legat de presupusa istorie cu caracter teleologic, dar intra în contradicție și cu un excepționalism major al regimului comunist. E vorba de statism, respectiv de teza că statul – și elitele sale – nu numai că pot fi decuplate de societate, dar cunosc foarte bine ce trebuie făcut pentru populație. Statismul e deci o atitudine elitistă, de adulare a statului. Să ne amintim că în anul 1980, anul apariției *Teoriilor și ipotezelor privind sociologia orânduiri tributale*, regimul comunist aniversa 2050 de ani de la întemeierea statului centralizat și independent condus de Burebista. Stahl demonstra contrariul în acel an. Nu numai că după retragerea aureliană din Dacia evoluția de la orânduirea sclavagistă la cea feudală nu s-a produs automat. Ci și că, pentru o perioadă semnificativă de timp, statul din Țările Române nu prea a existat. Iar când a existat nu a fost nici independent, și nici centralizat. Mai mult, statele din Țările Române nu au apărut prin descălecatelile documentate de istoriografia oficială, ci s-au format mai degrabă din „confederații de comunități sătești, dotate cu o aristocrație de căpetenii războinice” (Stahl, 1980, p. 174). Aceste căpetenii – și organizațiile pe care le conduceau – au fost folosite și tolerate de nomazi atât pentru încasarea de biruri, cât și pentru expediții militare în Balcani și chiar în regiunile mai îndepărtate ale Europei. În timp a apărut o simbioză socială între aceste căpetenii nomade și căpeteniile locale, cele din urmă substituindu-se prin cucerire primelor și întemeind astfel o organizație militară. Adică un „stat barbar de cucerire” (Stahl, 1972, p. 56), un stat fiscal, care „este în principiu expresia unei clase care nu exercită încă un drept de proprietate, ci doar un drept de prelevare a unui tribut asupra tuturor proceselor de producție și de circulație a bunurilor” (Stahl, 1972, p. 55). Chiar și în dezvoltările sale instituționale ulterioare, acest stat preponderent fiscal a trebuit să coabiteze cu numeroasele „republici țărănești” din Țara Românească și Moldova. Evident, era un stat defavorabil populației rurale. Acest conflict de clasă dintre boieri și țărani a fost estompat de istoriografia oficială din anii '80. Nu în ultimul rând, ipoteza lui Stahl legată de orânduirea tributală contravenea și excepționalismului latinist din România. După Stahl, ipoteza istorică a sintezei dintre cumanii de la Câmpulung și organizațiile voievodale autohtone merită cercetată.

La limită, gândirea critică a lui Henri H. Stahl s-a manifestat și în contradicțiile pe probleme specifice sau în raport cu concepția sociologică generală a Școlii avute de acesta cu Dimitrie Gusti. Bunăoară, combinația de sociologie *cogitans* cu sociologie *militans* pe care Gusti a dorit s-o instituționalizeze a fost apreciată de Henri Stahl ca fiind utopică. După Stahl, știința de înalt nivel presupunea în primul rând un nivel teoretic superior. Iar o astfel de viziune asupra științei nu putea coabita cu intervenționismul social. Pentru Stahl deci, cărturarul nu poate fi și un practicant în domeniul politicilor publice. El admite că se poate îmbina acțiunea cu cercetarea, dar atâta vreme cât cercetarea e una de nivel mediu, „practicist” (Rostás, 2000, p. 98), Stahl nu se sfiște să-i impute lui Gusti neclaritățile legate de voința socială, fermentul care transforma cadrele în manifestări, potrivit teoriei gustiene a paralelismului sociologic. Voința socială era identificată de Golopenția cu voința politică, care devine de altfel un element central în analizele tranziției postcomuniste după 1989. Aceste analize au pus mai puțin accentul pe factorii structurali, dar au relevat în schimb importanța a aceluși tip de autonomie denumit *agency*, respectiv a alegerilor făcute de elite (Hay, 2002). Revenind, Stahl nu credea că voința socială este tangibilă. Că, altfel spus, se poate concretiza în „obiecte, acțiuni sau opinii” (Rostás, 2000, p. 101) și că astfel poate fi studiată sociologic. Cu siguranță că studiile recente din zona științelor politice pot demonstra cum voința socială, înțeleasă ca voință politică, se concretizează nu doar în diferite politici publice, ci și în narațiuni specifice de legitimare a acestora. În fine, Stahl i-a imputat lui Gusti orientarea spre „sociologia eroică”. E vorba de premisa gustiană că munca de cercetare trebuie făcută cu oameni care să lucreze complet dezinteresat. Motivațiile intrinseci pot fi importante pentru munca de cercetare, dar abordarea nu e realistă de vreme ce sunt „prea puțini cei care au puterea să stăruie într-o muncă de cercetare științifică, în ciuda oricăror adversități ale soartei” (Rostás, 2000, p. 211).

CONCLUZII

Textul și-a propus să schițeze un proiect de cercetare, din perspectiva sociologiei istorice, pentru o așa-numită „sociologie pentru prezent și viitor”. În proiectata *Enciclopedie Deschisă a Școlii Sociologice de la București*, această „sociologie pentru prezent și viitor” își propune să demonstreze actualitatea lui Henri H. Stahl pentru dezbateră contemporană dintr-o Românie caracterizată de o vulnerabilitate instituțională întâlnită și în România interbelică, respectiv slăbiciunea instituțională. Ipoteza generală acestui proiect de cercetare este că elementele de gândire postcolonială din sociologia istorică a lui Henri H. Stahl, precum și explorarea dezvoltării statalității locale în procesul de tranziție spre feudalism, pot servi, într-o măsură ce va fi stabilită la momentul oportun, la explicarea stadiului de dezvoltare instituțională a României contemporane.

În a doua secțiune a acestui text, dedicată gândirii postcoloniale și cunoașterii de graniță, a fost schițat un ideal-tip al gândirii postcoloniale: preponderent teoretică, contextualizată și mai degrabă de tipul *sociologiei cogitans*. În raport cu acest ideal-tip, textul a demonstrat că Henri H. Stahl a manifestat o predilecție pentru sociologia teoretică. Aceasta a fost asezonată cu anti-mimetismul stahlian, cu preocuparea lui Stahl pentru țărănime – un grup vulnerabil major în perioada interbelică –, precum și cu cunoașterea la prima mână a efectelor exploatării de tip colonial a pădurilor din Vrancea de către societățile forestiere anonime. Aceste elemente nu-l transformă automat pe Stahl într-un sociolog critic sau într-un gânditor postcolonial. În raport cu Marx însă, precum și în relație cu istoriografia oficială, gândirea postcolonială a lui Stahl se precizează suplimentar, întrucât acesta contestă importul și aplicarea necritică de concepte occidentale la specificul istoriei locale. Studiul are o limită importantă, de tip metodologic. Din motive care țin mai degrabă de lipsa de moment a datelor decât de absența spațiului, textul l-a extras pe Stahl atât din câmpul intelectual interbelic, cât și din cel postbelic. Dacă Henri H. Stahl poate fi considerat într-adevăr un gânditor postcolonial e o ipoteză care trebuie explorată prin conexarea lui Stahl atât cu câmpul intelectual interbelic, cât și cu cel postbelic. Dezbateră rămâne deci deschisă, întrucât textul de față a urmărit doar elementele de gândire postcolonială din sociologia lui Stahl. Prezența acestora este indiscutabilă. Dar aceste elemente nu-l transformă automat pe Henri H. Stahl într-un reprezentant al cunoașterii de frontieră din România. Pentru a-l considera pe Henri H. Stahl un gânditor de frontieră, acesta trebuie conexat mai clar cu reprezentanții majori ai culturii critice din România.

BIBLIOGRAFIE

1. Adams, J., Clemens, E.S. Clemens, Orloff. A. (eds.) (2005). *Remaking Modernity. Politics, History, and Sociology*. London: Duke University Press.
2. Anderson, P. (2013). *Lineages of the Absolutist State*. London: Verso.
3. Ayoob, M. (1995). *The Third World Security Predicament. State Making, Regional Conflict, and the International System*. London: Lynne Rienner Publishing.
4. Barnes, T.J. (2001). Retheorizing Economic Geography: From the Quantitative Revolution to the Cultural Turn, *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 91, Nr. 3, pp. 546–565.
5. Bădescu, I. (1984). *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura critică românească*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
6. Boatcă, M. (2006). Knocking on Europe's Door: Romanian Academia between Communist Censorship and Western Neglect, *South Atlantic Quarterly*, Vol. 105, Nr. 3.
7. Boatcă, M. (2015). *Global Inequalities Beyond Occidentalism*, Surrey: Ashgate.
8. Boatcă, M. (2019). *Laboratoare ale modernității. Europa de Est și America Latină în (co)relație*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print Editură.
9. Böröcz, J. (1992). Dual dependency and property vacuum. Social change on the state socialist semiperiphery, *Theory and Society*, Vol. 21, pp. 77–104.
10. Boia, L. (2013). *De ce este România altfel?* Ed. a II-a, București: Editura Humanitas.

11. Brinks, D.M., Levitsky, S., Murillo, M.V. (eds.) (2020), *The Politics of Institutional Weakness in Latin America*. New York: Columbia University.
12. Bucur, B. (2019). *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*. București: Editura RAO.
13. Centeno, M.A., López-Alves, F. (ed.) (2001). *The Other Mirror. Grand Theory through the Lens of Latin America*. Princeton: Princeton University Press.
14. Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Differences*. Princeton: Princeton University Press.
15. Collier, D., Levitsky, S. (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research, *World Politics*, Vol. 49, Nr. 3, pp. 430–451.
16. Dobrogeanu-Gherea, C. (1910). *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*, București: Editura Librăriei SOCEC & Comp., Societate Anonimă.
17. Drachokoupil, J. (2009). *Globalization and the State in Central and Eastern Europe. The politics of foreign direct investment*. New York: Routledge.
18. Fukuyama, F. (2013). What Is Governance?. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*. Vol. 26, Nr. 3, pp. 347–368.
19. Ganev, V.I. (2005). Post-communism as an episode of state building: A reversed Tyllian perspective, *Communist and Post-Communist Studies*. Vol. 38, Nr. 4.
20. Ganev, V.I. (2013). *Preying on the State. The Transformation of Bulgaria after 1989*. Ithaca: Cornell University Press.
21. Geddes, B. (1994). *Politician's Dilemma: Building State Capacity in Latin America*, Los Angeles: University of California.
22. Gregory, D. (2004). *The Colonial Present. Afghanistan, Palestine, Irak*, Oxford: Blackwell Publishing.
23. Guga, Ș. (2015). *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl*. Cluj-Napoca: Editura Tact.
24. Hay, C. (2002). *Political Analysis. A Critical Introduction*. Palgrave.
25. Harvey, D. (2005). *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.
26. Herseni, T. (2007). *Istoria sociologiei românești*. București: Renaissance.
27. Mazuca, S. (2021). *Latecomer State Formation. Political Geography & Capacity Failure in Latin America*. New Haven: Yale University Press.
28. Mignolo, W.D. (2002). The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference, *South Atlantic Quarterly*, Vol. 101, Nr. 1, pp. 57–96.
29. Mignolo, W.D. (2012). *Local Histories / Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
30. Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*. London: Hutchinson.
31. Pieterse, J.N. (1996), The development of development theory. Towards critical globalism, *Review of International Political Economy*. Vol. 3, Nr. 4, pp. 541–564.
32. Portes, A. (2006). Institutions and Development: A Conceptual Reanalysis, *Population and Development Review*. Vol. 32, Nr. 2, pp. 233–262.
33. Robert, B. (2011). *Biographical Research*. New York: Open University Press.
34. Rostás, Z. (2000). *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985–1987)*. București: Editura Paideia.
35. Rostás, Z. (2015), *Henri H. Stahl. Epistolar monografist*. București: Editura Paideia.
36. Said, E. (2018), *Orientalism. Concepțiile occidentale despre Orient*. București: Art.
37. Scott, J.C. (2007). În numele statului. *Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane*. Iași: Editura Polirom.
38. Shaw, M. (1998). The historical sociology of the future, *Review of International Political Economy*. Vol. 5, Nr. 2.
39. Stahl, H.H. (1965). *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Vol. 3, București: Editura Academiei Republicii Populare Române.
40. Stahl, H.H. (1969). *Controverse de istorie socială românească*, București: Editura Științifică.
41. Stahl, H.H. (1972). *Studii de sociologie istorică*. București: Editura Științifică.

42. Stahl, H.H. (1974). *Teoria și practica investigațiilor sociale*, Vol. 1, București: Editura Științifică.
43. Stahl, H.H. (1980). *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
44. Stahl, H.H. (1981). *Amintiri și gânduri din vechea școală a moonografiilor sociologice*. București: Editura Minerva.
45. Stahl, H.H. (2001). *Gânditori și curente de istorie socială românească*, București, Editura Universității din București.
46. Swartz, D. (1997). *Culture & Power. The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press.
47. Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital, and European States. AD 990–1992*, Wiley-Blackwell.
48. Voinea, Ș., Stahl, H.H. (1946). *Sociologie. Manual unic pentru Cl. VIII-a a școalelor Secundare*, București: Editura Cooperativei Victoria.